

**PÄIHDEPERHEISSÄ KASVANEIDEN
LASTENSUOJELULASTEN OSALLISUUDEN JÄLJILLÄ**

Mia Lehto
Kandidaatintutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden
ja filosofian laitos
Humanistis-
yhteiskuntatieteellinen
tiedekunta
Jyväskylän yliopisto
Syksy 2020

PÄIHDEPERHEISSÄ KASVANEIDEN LASTENSUOJELULASTEN OSALLISUUDEN JÄLJILLÄ

Mia Lehto

Sosiaalityö

Kandidaatintutkielma

Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos

Humanistis-yhteiskuntatieteellinen tiedekunta

Jyväskylän yliopisto

Ohjaaja: Sami Ylistö

Syksy 2020

sivumäärä: 30 sivua

Tutkielmassani pyrin selvittämään, kuinka päihdeperheessä kasvaneen lapsen osallisuus toteutuu lastensuojelun asiakkuudessa. Tarkoitukseni on tarkastella osallisuuden viitekehyksen kautta päihdeperheissä kasvaneiden ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kokemuksia. Tutkielma on toteutettu tieteellisen kirjallisuuskatsauksen menetelmää mukailten. Tutkielmassani tarkasteltava aineisto koostuu päihdeperheissä kasvaneiden ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten haastattelututkimuksista.

Tutkielmassani päihdeperheissä kasvaneiden lasten olosuhteet näyttäytyivät osallisuuden rakentumisen näkökulmasta monella tapaa vahingollisilta. Päihteitä käyttävän vanhemman tai vanhempien parissa kasvaneiden lasten ja nuorten haastatteluissa toistuivat samat teemat, kuten luottamuksen puute, runsas häpeä perheen tilanteesta ja pelko omaa vanhempaa kohtaan. Edelleen sosiaalityön toimintakäytänteissä näyttäytyi varsin puutteellista lapsen osallisuutta huomioivaa työskentelyä. Sosiaalityöntekijä ei välttämättä tunnista päihdeproblematiikkaan liittyviä erityispiirteitä, kuten kommunikoinnin haasteita, sekä ilmiöön liittyvää lapsen tuntemaa pelkoa ja häpeää, jolloin tarvittava lapsilähtöinen tieto jää saamatta, ja lapsen avun saanti viivästyy. Lapsen osallisuuden näkökulmasta sijaishuoltoon siirtyminen näyttäisi entisestään heikentävän lapsen osallisuutta. Sijoitettujen lasten osattomuus omassa lastensuojelun asiassa näyttäisi useinkin jatkuvan, sillä tutkimuksissa raportoitiin monialaista täyttä osattomuutta; esimerkiksi lapsen omaa sosiaalityöntekijää ei tavattu välttämättä ollenkaan asiakassuunnitelman päivittämisen ulkopuolella.

Tutkielmassa esiin nousseista tuloksista voidaan päätellä, että päihdeperheessä kasvaneen, kodin ulkopuolelle sijoitetun lastensuojelulapsen on monella tapaa erityisen haavoittuvassa asemassa oman osallisuutensa rakentumisen näkökulmasta, sillä osattomuus omassa elämässä sekä erityisesti omassa lastensuojelun asiassa näyttäisi jatkuvan kotoa sijaishuoltopaikkaan siirryttäessä. Jatkotutkimuksen tarvetta esittäisin tutkielmani perusteella sosiaalityöntekijän päihdeperheen kanssa työskentelyn kompetenssin kartoittamiseen; Voiko lapsen osallisuus toteutua, mikäli sosiaalityöntekijällä ei ole tarvittavaa päihdeosaamista?

Avainsanat: Osallisuus, päihde, lastensuojelu, vanhempi, huostaanotto, sijaishuolto

SISÄLLYS

1	JOHDANTO.....	2
2	TAUSTOITUS JA TEOREETTINEN VIITEKEHYS	4
2.1	Suomalainen lastensuojelu toimintaympäristönä.....	4
2.2	Lapsen osallisuus teoreettisena viitekehysenä	7
2.3	Shierin osallisuuden portaat ja Turjan osallisuuden edellytykset	9
3	TIEDONHAUN KUVAUS.....	13
4	PÄIHDEPERHEIDEN LAPSET LASTENSUOJELUN PROSESSEISSA.....	14
4.1	Päihdeperhe lapsen osallisuuden näkökulmasta	14
4.2	Lastensuojelun asiakkuus osallisuuden näkökulmasta	16
4.3	Kodin ulkopuolinen sijoitus osallisuuden näkökulmasta.....	21
5	POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET	23
	LÄHDELUETTELO	26

1 JOHDANTO

Tässä kandidaatintutkielmassa tarkasteluni aiheena on suomalainen lastensuojelu sekä siihen liittyvissä asiakkuuksissa ilmenevä lapsen vanhemman päihdeongelma lapsen osallisuuden näkökulmasta. Tilastollisesti lastensuojelun tarve on 2000-luvulla lisääntynyt; jo pelkästään viimeisten kymmenen vuoden aikana lastensuojeluilmoitusten määrä on kaksinkertaistunut. Vuonna 2019 lastensuojeluilmoituksia tehtiin yhteensä 85 746 lapsesta. Ilmoitusten määrä kasvoi vuodesta 2018 seitsemän prosenttiyksikön verran. Myöskään koskaan aiemmin suomalaisen lastensuojelun historiassa huostassa olevia, kiireellisesti sijoitettuja tai muulla tavoin sijoitettuja lapsia ja nuoria ei ole ollut yhtä runsaasti, kuin vuonna 2019. Näitä kodin ulkopuolelle sijoitettuja oli 18 928 lasta ja nuorta. Kiireellisesti sijoitettujen lasten määrä kasvoi vuodesta 2018 neljän prosenttiyksikön verran, ollen vuonna 2019 lukumäärältään 4 522 sijoitettua lasta. (SVT 2020.)

Valtakunnallisesti lastensuojelun asiakkuuksien syitä ei ole tilastoitu. Terveiden ja Hyvinvoinnin laitoksen HuosTa-hanke on tutkinut syitä, jotka ovat johtaneet lasten kodin ulkopuolisiin sijoituksiin vuosien 2014–2015 aikana. Tutkimuksessa kartoitettiin muun muassa sitä, millaisia lapsen vanhempien ongelmalliseen käyttäytymiseen liittyviä asioita esiintyi lapsen sijoituksen taustalla. Tutkimuksen tuloksissa todettiin, että yli 40 % lapsista joutui kotona asuessaan näkemään oman vanhempansa alkoholinkäyttöä, ja enemmän kuin joka neljäs (26 %) lapsen kodin ulkopuoliseen sijoitukseen katsottiin vanhemman alkoholinkäytön vaikuttaneen paljon. Alkoholinkäytön lisäksi tutkimuksessa kartoitettiin myös vanhempien muiden päihteiden ja huumeiden käyttöä, joka olikin läsnä lähes joka viidennen (22 %) lapsen sijoituksen taustalla. 14 %:n tutkimukseen osallistuneen lapsen sijoituksen taustalla vaikutti paljon vanhemman huumeiden käyttö. (Heino ym. 2016, 69.) Viime vuosikymmenellä tehdyssä lastensuojelun avohuollon asiakkuuksien syitä käsittelevässä tutkimuksessa puolestaan esitetään joka viidennen (20 %) asiakkuuden syyksi vanhemman päihdeongelma (Heino 2007).

Päihteiden ongelmakäytöllä ja päihdeongelmalla tarkoitan tutkielmassani sellaista vanhemman tai vanhempien alkoholin tai huumeaineiden käyttöä, joka on johtanut lapsen lastensuojelun asiakkuuteen. Päihdeperheen käsitteellä tarkoitan tutkielmassani perhettä, jossa toinen vanhempi tai molemmat vanhemmat käyttävät päihteitä. Valitsin päihdeperheen

käsitteen sen leimaavuudesta huolimatta, sillä yhdenkin vanhemman ongelmallinen päihteiden käyttö koskettaa koko perhettä (Orjasniemi & Kurvinen 2017, 139–140). Lastensuojelulapsella tarkoitan lasta, joka on tai on ollut lastensuojelun asiakkuudessa.

Ensimmäisessä osiossa pyrin taustoittamaan tutkielmani aihepiiriä suomalaisessa lastensuojelun toimintaympäristössä sekä sijaishuollossa. Tutkielmani teoreettisena viitekehyksenä esittelen muun muassa Isolan ym. (2017), Shierin (2001) sekä Turjan (2017) osallisuuden määritelmiä, joista pyrin kokoamaan aineistoni tarkastelun kannalta olennaisista asioista koostuvan teoreettisen synteesin. Tausta- ja teoriaosion jälkeen kuvailen tiedonhakuprosessiani, jonka avulla kokosin aineiston varsinaista käsittelyosiota varten. Tutkielmassani mukailen tieteellisen kirjallisuuskatsauksen menetelmää siinä määrin, kuin se kandidaatintutkielman mitassa on mahdollista. Aineistokseni valikoitui tutkimuksia kahdesta aihepiiristä. Toisessa on pääasiassa elämäkerrallisia kertomuksia nuorilta tai aikuisilta, joiden lapsuuden tai nuoruuden aikana vanhempi tai vanhemmat ovat käyttäneet päihteitä. Toinen aihepiiri kattaa lasten kokemuksia lastensuojelun asiakkuudesta sijoituksen tai huostaanoton ajalta. Tarkastellakseni käsittelyosioon valikoitunutta aineistoani, käytän kokoamaani osallisuuden teoreettista synteesiä, jonka avulla pyrin löytämään aineistostani lapsen osallisuuden rakentumisen kannalta tärkeitä huomioita. Tällä tavoin toimimalla pyrin vastaamaan tutkimuskysymykseeni; miten osallisuus toteutuu lastensuojelun asiakkuudessa olleilla lapsilla, jotka ovat kasvaneet vanhemman päihdeongelman varjossa?

2 TAUSTOITUS JA TEOREETTINEN VIITEKEHYS

Tutkielmani keskittyy tarkastelemaan lapsen osallisuutta erityisesti suomalaisen lastensuojelun toimintaympäristössä. Tässä luvussa esittelen lainsäädäntölähtöisesti suomalaisen lastensuojelun toimintaympäristöä, sekä sen viranomaisroolin luonnetta. Tuon esiin myös lastensuojelun asiakkuuksissa runsaasti esillä olevaa päihdeperheiden problematiikkaa, sekä siihen liittyvää lapsen kodin ulkopuolelle sijoittamista. Tässä luvussa käsittelem myös lapsen osallisuuden käsitettä useiden eri teorioiden ja määritelmien kautta, joita käytän myös myöhemmässä vaiheessa aineiston tarkasteluun.

2.1 Suomalainen lastensuojelu toimintaympäristönä

Lastensuojelulla on Suomessa vahva, lailla säädetty asema kunnallisena viranomaisena. Sosiaalihuoltolain (1301/2014) 14 §:ssä säädetään lastensuojelun järjestämisen kuuluvan kunnan sosiaalipalveluihin, joita kunnan on asukkailleen järjestettävä. Lastensuojelulaki (417/2007) toimii suhteessa sosiaalihuoltolakiin erityislakina, joka erikseen säätää lastensuojelusta tarkemmin. Lastensuojelulain ensimmäisessä pykälässä teroitetaan lain tarkoituksiksi ”turvata lapsen oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun.” Lastensuojelulain neljännessä pykälässä säädetään lastensuojelun keskeiset periaatteet, jotka määrittävät lapsen edun näkökulmasta; lapsen etu tulee ottaa ensisijaisesti huomioon toteutettaessa lastensuojelua ja lastensuojelun tarvetta arvioitaessa.

Aiemmassa tutkimuksessa onkin usein ollut näkökulmana lapsen etu (Kajava 1997; Antikainen 1997; Godzinsky 2014). Tässä tutkielmassani olen valinnut lapsen edun käsitteen sijaan tarkasteluni teoreettiseksi viitekehyyksi lapsen osallisuuden. Käsitteet ovatkin hyvin toisistaan riippuvaisia, sillä toteutuakseen lapsen etu vaatii toteutunutta lapsen osallisuutta. Jotta lapsen osallisuus voisi lastensuojelussa toteutua, tulee lapselle tarjota riittävästi ja ikätasoisesti tietoa häntä koskevista lastensuojelun asioista ja päätöksistä, sekä saada omat mielipiteensä tuotua julki (Heinonen 2016, 253; Turja 2017). Tutkielmassani tarkasteluni keskittyy erityisesti päihdeperheessä kasvaneen lapsen osallisuuden kokemukseen lastensuojelussa. Tutkimuksessa on muun muassa esitetty, että vanhempien päihteiden käytölle altistuneilla lapsilla voi olla ongelmia kommunikoinnissa, kuten omien

tunteiden tavoittamisessa ja sanoittamisessa. Vanhemman päihteiden käyttöön sisältyy lapselta myös voimakasta häpeää. Lapsi voi myös tuntea lojaaliutta omaa vanhempaa kohtaan, eikä kerro asioiden oikeaa laitaa kysyttäessä. (Ólafsdóttir 2020; Itäpuisto 2005.) Vanhemman päihderiippuvuuden onkin esitetty vaikuttavan perhesysteemissä monella tapaa, muun muassa negatiivisesti perheen sisäiseen kommunikointiin ja koheesioon sekä henkiseen hyvinvointiin (Ólafsdóttir 2020, 49).

Johdannossa esittämäni lastensuojelun tarpeen kasvu, sekä lastensuojelun asiakkuuksiin mahdollisesti liittyvä vanhempien päihteiden käyttö on nähtävissä myös Hiilamon ja Kankaan (2010) tutkimuksessa. Tutkimuksessa tarkasteltiin kodin ulkopuolelle sijoittamiseen johtaneita yhteisiä taustamuuttujia vuosina 1998–2008. Kodin ulkopuolisten sijoitusten kasvuun lastensuojelussa näyttäisi vaikuttavan paikallisella tasolla lisääntyneet päihdeongelmat. He myös esittävät, että alkoholipolitiikalla näyttäisi olevan vaikutusta lasten sijoittamiseen kodin ulkopuolelle, sillä alkoholin juomisen lisääntyessä väestötasolla alkoholipolitiikasta johtuen, lisääntyivät myös lasten kodin ulkopuoliset sijoitukset. (Mt.) Lastensuojelun sosiaalityöntekijällä onkin vastuu ja valta tehdä kokonaisvaltaisimpia mahdollisia interventioita perheiden arjessa, sillä mikään muu viranomainen ei tee päätöstä lapsen sijoituksesta tai huostaanotosta.

Kiireellisestä sijoituksesta (käytännössä tahdonvastainen sijoitus, joka edeltää mahdollista huostaanottoa) säädetään lastensuojelulain luvussa 8. Lapsen huostaanotosta puolestaan säädetään lastensuojelulain luvussa 9. Mikäli lapsen arvioidaan olevan ”välittömässä vaarassa,” voidaan hänet kiireellisesti sijoittaa. Huostaanoton kriteereinä on lapsen kasvun ja kehityksen vakava vaarantuminen, joko lapsen kasvuolosuhteiden tai huolenpidon näkökulmasta tai lapsen itsensä toimesta. Näillä edellä mainituilla viranomaispäätöksillä lapsen ja vanhemman välisestä suhteesta tulee julkisen vallan säätelemä, sillä lapsen kasvatus sekä hoito siirtyvät kodin ulkopuolelle, julkisen vastuulle. Huostaanottoja koskevissa tutkimuksissa on piirtynyt myös kuva siitä, kuinka lapsen tulee mukautua itselleen uudenlaiseen suhteeseen omaan vanhempaansa tultuaan sijoitetuksi kotinsa ulkopuolelle. (Helavirta ym. 2014, 288–289.) Keskityn tutkielmani myöhemmässä osiossa tarkastelemaan vanhemman päihteiden käytön ilmiötä perheyksikön sekä lastensuojelulapsen osallisuuden näkökulmasta erityisesti kodin ulkopuolelle sijoitettujen lasten kokemusten kautta.

Lastensuojelussa tehtävä sosiaalityö on äärimmäisen interventioluonteensa lisäksi myös vuorovaikutuksessa tapahtuvaa ihmissuhdetyötä, jossa lakipykälien soveltamisosaamisen lisäksi on erityisen tärkeää tunnistaa lapsen osallisuuden tekijöitä lastensuojelun toimintaympäristössä. Lastensuojelu on suomalaisessa sosiaalityön diskurssissa pitkälti käsitetty aikuisjohtoisena, sekä palveluiltaan pirstaleisena kenttänä, jossa lapsi on toimenpiteiden kohteena, sen sijaan, että lapsi toimisi itsekkin osallisena prosesseissa. Vuosituhannen alussa keskustelun fokus on siirtynyt lapsilähtöisempään työskentelyyn, joka pyrkii kohtaamaan lapsen oman elämänsä asiantuntijana, sekä osallistamaan lasta, ikätasonsa mukaisesti, lastensuojelun prosesseissa. (Forsberg ym. 2006; Hurtig 2006.) Esimerkiksi Helsingin kaupungin sosiaaliviraston vuosina 2001—2004 toteutetun Kohtaavaa lastensuojelua -hankkeen Lapsilähtöisen tilannearvion -käsikirjassa määritellään lapsikeskeisen työskentelyn vaativan suoraa lapsen kanssa työskentelyä, sekä lapsen oman kokemuksen saavuttamista (Muukkonen & Tulensalo 2004, 3).

Kaiken kaikkiaan 2000-luvun alkupuolelta lähtien sosiaalityön kentällä on tunnistettu tarve lapsilähtöisemmälle asiantuntijuudelle. Tämä on ollut nähtävissä kasvaneessa työmenetelmävalikoimassa sekä esiin nostetuissa lasten pahoinvointia koskevissa julkisissa keskusteluissa. (Forsberg ym. 2006.) Esimerkiksi Muukkonen (2013) esittää lastensuojelun prosesseissa lapsen osallisuuden rakentumisen tapahtuvan kahdella tasolla. Toinen taso käsittää yksittäiset kohtaamiset ja toinen asiakasprosessin kokonaisuuden, joka puolestaan koostuu erilaisista tapaamisista, toimenpiteistä, arvioinneista ja päätöksistä. Prosessiosallisuutta Muukkonen mukaan tukee avoin tiedonvälitys sekä avoin tiedonmuodostus. Kohtaamisosallisuutta edellyttää jokaisessa yksittäisessä kohtaamisessa pyrkimys dialogisuuteen. (Mt., 167.) Hurtig puolestaan esittää lapselta tietoa tavoittelevia työorientaatioita sosiaalityössä olevan ainakin kolme; juridis - muodollinen, arvioiva ja osallistava. Muodollisesta tiedonkeruusta voidaan puhua silloin, kun lasta kuullaan esimerkiksi huostaanotto-prosessin mielipiteen kuulemisessa. Arvioivaa orientaatiota, missä tietoa, sekä sen sisällön merkitystä lapsen elämässä arvioidaan työskentelyn kuluessa jatkuvasti, käytetään lastensuojelun sosiaalityön prosessien eri vaiheissa, kuten esimerkiksi alkuarvioinnissa. Osallistava orientaatio puolestaan nimensä mukaisesti osallistaa lapsen itseään koskevassa asiassa, jonka tiimoilta häntä kuullaan. Osallistavassa orientaatiossa työskentely on lapsenkin näkökulmasta läpinäkyvää, sillä tieto kulkee molempiin suuntiin; lapselta aikuiselle ja aikuiselta lapselle. Tällöin lapsi tietää, mihin tietoa käytetään ja mitä tilanteessa kulloinkin työskennetään. (Mt. 2006, 179–183.)

Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen työpöytäpaperissa (Alatalo ym. 2017, 27) on kuitenkin tutkittu lapsikeskeisyyttä perhetyön menetelmissä ja lopputuloksena on todettu, ettei lapsikeskeisyys ole näyttänyt toteutuvan ammattilaisten näkökulmasta ennen sosiaalityöntekijän arviointia avohuollon tukitoimien ja siten vahvempien interventioiden kautta. Lastensuojelun sosiaalityöntekijä on viranomaisroolissaan siten myös lapsen ja tälle tarjottavien palveluiden tuen portinvartijan roolissa. Sosiaalityöntekijällä tulee olla tarvittava ammattitaito, jotta hän voi osaltaan olla tukemassa lapsen oman näkemyksen ilmaisua lastensuojelun asiassa (Hyvärinen & Pösö 2018, 10). Mikäli sosiaalityöntekijä ei kykene lapsen näkemystä ja asioiden laittaa lapsen näkökulmasta saavuttamaan, voi lapsi jäädä kokonaan pois tarvitsemiensa palveluiden ja avun piiristä. Keskittyäkseni tutkielmani aiheen mukaisesti nimenomaan lapsen osallisuuteen, esittelen seuraavaksi lapsen osallisuutta käsitteleviä teorioita, joista pyrin muodostamaan teoreettisen synteessin tarkastellakseni käsittelyosiossa analysoitavaa tutkimuskirjallisuutta.

2.2 Lapsen osallisuus teoreettisena viitekehyksenä

Lapsen osallisuuden lainsäädännölliselle perustalle lähtökohtana voidaan suomalaisessa lainsäädännössä katsoa olevan perustuslaissa (731/1999), jonka kuudennen pykälän kolmannessa momentissa säädetään, kuinka lapsia tulee kohdella tasa-arvoisesti yksilöinä, sekä ”heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystään vastaavasti.” Edelleen lapsen oikeudesta tulla osalliseksi lastensuojelun prosesseissa säätää lastensuojelulaki, (417/2007) jonka neljäs luku käsittelee kokonaisuudessaan lapsen osallisuutta. Lastensuojelulain 5 §:ssä säädetään, kuinka lastensuojelua toteuttaessa lapsen omiin mielipiteisiin tulee kiinnittää ”erityistä huomiota”. Myös laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (812/2000) turvaa alaikäisen asemaa sosiaalihuollossa. Asiakaslain 10 §:n ensimmäisessä momentissa säädetään, että asiakkaan ollessa alaikäinen, tulee hänen mielipiteensä selvittää ja ottaa tarkasteluun mukaan lapsen ikätaso huomioiden. Saman pykälän toisessa momentissa säädetään, että kaikessa sosiaalihuollon toimessa, mikäli koskettaa alaikäistä, tulee ”ensisijaisesti ottaa huomioon alaikäisen etu”. Lastensuojelulain lisäksi lapsen oikeudesta osallisuuteen on säädetty myös Suomen vuonna 1991 ratifioimassa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa, joka velvoittaa julkista valtaa käyttävien tahojen ottamaan huomioon lapsen osallistumisen ja mielipiteen ilmaisun

mahdollistamisen kaikissa lasta itseään koskevissa asioissa. Juridisesta näkökulmasta lapsen oikeus osallisuuteen on siis turvattu useilla säädetyillä laeilla ja sopimuksilla.

Osallisuus itsessään on terminä abstrakti sekä moniselitteinen. Osallisuus on Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen aihetta käsittelevässä työpaperissa määritelty esimerkiksi kuulumiseksi (johonkin) (belonginess), inkluusioksi, osallistumiseksi (participation), suhteissa olemiseksi (relatedness) ja liittymiseksi (involvement). (Isola ym. 2017, 3.) Osallisuuden käsitteen tarkempi määrittely lävistää koko yhteiskunnan mikrotasolta yksilöiden välisestä vuorovaikutuksesta makrotasolle yksilön kokemuksesta yhteiskuntaan kuulumisesta. (Isola ym. 2017, 23–25.) Petrelius kumppaneineen esittää lapsen osallisuuden lastensuojelun prosesseissa olevan lapsikeskeisyyden edellytys lastensuojelutyössä (mt. 2016, 110).

Isola ym. (2017) esittää osallisuuden ilmenevän kolmella eri osa-alueella. Ensimmäiseksi osa-alueeksi työryhmä esittää osallisuuden ilmenevän yksilön päätösvaltaana omassa elämässään, sekä yksilön mahdollisuuden halutessaan säädellä omaa toimintaansa ja olemistaan. Oman elämän päätösvaltan lisäksi osallisuus ilmenee myös yksilön itsensä hallittavissa sekä ennakoitavissa olevana toimintaympäristönä. Oman elämän osallisuuden lisäämiseen liittyy oleellisesti tarvittava toimeentulo sekä mahdollisuus vuorovaikutussuhteisiin ja yksilön turvattu itsemääräämisoikeus. (Mt., 23–25.) Toinen osa-alue muodostuu ”osallisuudesta vaikuttamisprosesseihin palveluissa, lähipiirissä elinympäristössä ja yhteiskunnassa.” Tällainen osallisuus laajemman yhteiskunnan tasolla voi olla esimerkiksi äänestämistä eduskuntavaaleissa, jolloin yksilöllä on kokemus yhteiskuntaan kuulumisesta ja pyrkimys vaikuttaa siihen. Osallisuuden voi paikantaa myös paikallisemmalla tasolla vuorovaikutussuhteissa, jotka lisäävät yksilön elämän merkityksellisyyttä ja arvokkuutta. Tällaiset paikalliset vuorovaikutussuhteet voivat olla esimerkiksi yksilön vuorovaikutusta läheistensä, kuten perheenjäsentensä, kanssa. (Isola ym. 2017, 29–39.)

Osallisuuteen voidaan liittää määrittävänä tekijänä myös osallisuuden tunne, joka osaltaan tekee osallisuudesta pulmallisen käsitteen määritellä tunteen subjektiivisen luonteen vuoksi (Kiili 2006, 39). Muukkonen (2013) esittää, kuinka lapsen osallisuutta tavoitellessa tulee aina ottaa huomioon lapsen ikätasoinen kehitys ja sen mukainen työskentely. Esimerkiksi vauvan osallisuutta edistetään puhumalla hänestä sekä pitämällä vauvan edun vanhempien

kanssa työskentelyn keskiössä, sekä tapaamisissa läsnä. Leikki-ikäisen osallisuus toteutetaan järjestämällä tapaamiset tilassa, jossa leikki-ikäinen voi leikkimisen lisäksi halutessaan osallistua keskusteluun. (Mt., 165–166.)

2.3 Shierin osallisuuden portaat ja Turjan osallisuuden edellytykset

Tutkimuksessa lapsen ja aikuisen välisen vuorovaikutuksen osallisuuden määrittelyssä runsaasti käytetyn Roger Hartin (1992) kahdeksan osallisuuden portaan sijaan valitsin tutkielmassani käytettäväksi tuoreemman julkaisun Harry Shierin (2001) osallisuuden tasoista. Hartin (1992) teoksessa lapsen osallisuuden portaisiin kuuluu myös lapsen itsenäisen päätöksenteon porras. Käytännössä tämä tarkoittaa siis sitä, että lapset ideoivat sekä toteuttavat itse päätöksiä, jolloin osallisuus on lapsilähtöistä ja lapsen ohjaamaa. Aikuiset ovat toiminnassa saatavilla, mutta eivät osallistu päätöksentekoon. Katson Shierin (2001) teorian, johon ei ole sisällytetty edellä mainitsemani lapsen itsenäisen päätöksenteon portaita, sopivan tutkielmani aihepiiriin paremmin, sillä lastensuojelun prosessien tulisi tapahtua vuorovaikutuksessa suoraan lapsen kanssa. Lastensuojelun viranomaisluonteesta johtuen täysin lapsijohtoinen päätöksenteko ei käytännön tasolla juurikaan ole mahdollista.

Shierin (2001) malli on luotu erityisesti lasta koskevaa päätöksentekoa, sekä aiemmin mainitsemani YK:n lapsen oikeuksien sopimusta silmällä pitäen (mt. 107). Shierin esittelemässä teoriassa lapsen osallisuuden tasoja on viisi. Alimman tason osallisuudessa lapsen mielipidettä kuunnellaan, eli toisin sanoen lapsi tulee kuulluksi. Tosin tällä alimmalla, ensimmäisellä tasolla, lapsi tulee kuulluksi vain, mikäli hän itse oma-aloitteisesti mielipiteensä ilmaisee. Toisella osallisuuden tasolla lasta tuetaan oman näkemyksensä ilmaisussa. Kolmannella tasolla lapsen mielipide otetaan työskentelyssä huomioon ja neljännellä tasolla lapsi pääsee mukaan osallistumaan päätöksentekoon sekä sitä edeltävään prosessiin. Viidennellä, korkeimmalla osallisuuden tasolla, lapsi on mukana jakamassa vastuuta ja valtaa päätöksenteosta. (Mt., 110.)

Shierin (2001) mallissa jokaiseen osallisuuden tasoon on sisällytetty myös kolme, lapsen kanssa vuorovaikuttavalle organisaatiolle ja sen työntekijälle suunnattua osallistamisen sitoutumisen tasoa, joiden määrittämiseksi Shierin malli tarjoaa kolmen kysymyksen patteriston pohdittavaksi. Nämä kysymyspatteristojen tasot ovat avautuminen,

mahdollistaminen ja velvoittaminen. Avautuminen (opening) on kyseessä, kun lapsen kanssa vuorovaikuttava työntekijä tekee henkilökohtaisen päätöksen sitoutua työskentelemään tietyllä, kunkin aiemmin mainitun, viiden tason edellyttämällä tavalla. Tämä ei kuitenkaan aina välity konkreettisen toiminnan tasolle, sillä organisaation toimintatavat eivät sitä välttämättä mahdollista. Mahdollistamisen (opportunity) tasolla organisaation ja työntekijän tasolla pohditaan osallisuutta toteuttavia ja mahdollistavia toimintatapoja. Viimeistä tasoa Shierin mallissa kutsutaan velvoittamisen, (obligation) tasoksi, jolla osallisuuden turvaaminen on organisaatiossa yhteisesti tunnustettu, velvoittava toimintatapa. Esimerkiksi alimmalla osallisuuden tasolla, jolla lapsi tulee kuulluksi, avautumisen tasolla työntekijän tulee kysyä itseltään, onko valmis kuuntelemaan lasta. Mahdollistamisen tasolla työntekijä kysyy itseltään, työskenteleekö hän tavalla, joka mahdollistaa lapsen tulevan kuulluksi. Velvoittamisen tasolla työntekijä ja organisaatio kysyvät, kuuluuko toimintaperiaatteisiin vaatimus lapsen kuulemisesta. (Mt., 110—111.)

Liitän tarkasteluuni myös Turjan (2017) osallisuuden ja lapsen kuulluksi tulemisen edellytykset, jotka on laadittu erityisesti suomalaisen varhaiskasvatuksen toimintaympäristön näkökulmasta. Lapsen osallisuuden edellytyksiä arvioitaessa suhteessa vuorovaikutuksessa aikuiseen, vuorovaikutuksen molemmilta osapuolilta, sekä aikuiselta, että lapselta, Turja edellyttää luottamusta itseensä ja toiseen. Lapsen kuulluksi tulemisen edellytyksenä Turjan mukaan on yhteinen kieli ja keinot kommunikoida. Käytännön tasolla tämä tarkoittaa erilaisia toiminnallisia menetelmiä ja kommunikaatiotapoja, jotka tukevat lapsen ymmärrystä, ilmaisua ja muistia sekä motivoivat lasta osallistumaan kommunikointiin. Turja korostaa myös aikuisen kykyä toimia lapsen ilmaisun havainnoijana ja ymmärtäjänä, jotta kommunikointi olisi onnistunutta ja osaltaan mahdollistaisi lapsen osallisuuden. (Mt.) Lastensuojelussa sosiaalityöntekijän menetelmäosaamisen lapsen haastattelusta voidaan katsoa toimivan sosiaalityöntekijän keinoina kommunikoida, jotta saadaan esiin lapsen palvelutarpeen arviota varten oleellisia seikkoja, sekä jotta voidaan turvata lapsen oikeus tulla kuulluksi (Toivonen & Pollari 2018). Turja esittää osallisuuden tapahtuvan myös tunnetasolla lisäten tunnetta hyväksytyksi tulemisesta ja muista osallisuutta lisäävistä tunteista, jotka puolestaan kasvattavat luottamusta muihin ja itseen. Lapsen osallisuuden tunteen kannalta otolliseksi voidaan katsoa olevan lapsen positiivinen kokemus vastavuoroisesta dialogista, jossa lapsi tulee kuulluksi ja lapsen viesteihin vastataan rakentavasti sekä lapsi sensitiivisesti huomioiden. (Turja 2017.)

Tarkastellakseni käsittelyosiossa aineistoani lapsen osallisuuden näkökulmasta, valitsen aiemmin esittämistäni osallisuuden teorioista keskeisimpinä pitämiäni tekijöitä. Näitä keskeisiä tekijöitä käytän paikantaakseni aineistostani näitä vastaavia teemoja, joiden avulla voin analysoida aineistoani. Lastensuojelun sosiaalityöntekijän ja lapsen välisten tapaamisten ajatuksena on, että vain lapsi voi tuottaa elämästään sellaista tietoa, jota kukaan muu ei tiedä. Lapsen osallisuuden turvaamiseksi pelkkä lapsen tiedon tärkeyden tunnustaminen ei riitä, vaan saatu tieto tulee myös prosessoida, sekä ottaa huomioon mahdollisia toimenpiteitä punnitessa. Lapselta kerättävään tietoon saattaa sosiaalityöntekijän toimesta liittyä haitallisia tulkintakehyksiä, jotka osaltaan rajoittavat lapsilähtöistä tiedonkeruuta. (Hurtig 2006, 167–168.) Tällaiset tulkintakehykset voivat vaarantaa lapsen kanssa työskentelevän sosiaalityöntekijän neutraliteetin ja avoimuuden vaihtoehtoisille selityksille, sillä ne toimivat osaltaan arviointityössä kriittisen, analyttisen ja reflektiivisen työotteen esteenä. (Holopainen ym. 2018, 52–53.) Tämä vaarantaa myös lapsen osallisuuden toteutumisen lastensuojelun prosesseissa. Aiemmin esittelemäni Shierin (2001) osallistamiseen sitoutumista kartoittava kysymyspatteristo voisikin toimia erinomaisena työkaluna inklusiivisten työtapojen lisäämiseen lastensuojelun eri organisaatioiden tasolla. Tästä syystä katsonkin Shierin osallisuuden viiden tason sopivan myös tutkielmani aineiston tarkasteluun. Shierin osallisuuden alin taso myös käsittää lapsen kuulluksi tulemisen, joten katson tämän sopivan hyvin mittaamaan lapsensuojelulapsen prosessiosallisuutta, sillä lastensuojelussa lapsi saattaa usein jäädä kuulematta kokonaan asiassaan (Godzinsky 2014, 39).

Nostan osallisuuden tarkasteluuni yhtenä keskeisenä tekijänä myös Turjan (2017) tunteen ulottuvuuden, jossa korostetaan positiivista kokemusta vastavuoroisesta dialogista. Vastavuoroinen dialogi pitää sisällään lapsen sensitiivisen huomioimisen ja lapsen viesteihin rakentavasti vastaamisen, sekä tärkeimpänä luottamuksen sekä hyväksytyksi tulemisen tunteet. Luottamuksen tunteeseen katson olennaisesti liittyvän myös lastensuojelun toimien läpinäkyvyyden lapsen näkökulmasta, jolloin tieto kulkee molempiin suuntiin; lapselta aikuiselle ja aikuiselta lapselle. Tällöin lapsi tietää, mihin tietoa käytetään ja mitä tilanteessa kulloinkin työstetään. (Hurtig 2006, 183.) Myös Muukkonen (2013) esittää lastensuojeluasiakkaan kohtaamisosallisuuden edellyttävän pyrkimystä aitoon dialogisuuteen sosiaalityöntekijän ja lapsen välillä (mt. 167). Näiden lisäksi liitän tarkasteluuni Turjan (2017) esittämän vaatimuksen lapsen ja aikuisen yhteisestä kielestä ja keinoista kommunikoida, jotka miellän lastensuojelun kontekstissa sosiaalityöntekijän

lapsen haastattelun tiedoksi ja taidoiksi (Hyvärinen & Pösö 2018). Liittyen lapsen kasvuolosuhteiden sekä lapsen lastensuojeluasiakkuuden aikaisen osallisuuden tarkasteluun katson siihen sopivaksi työkaluksi Isolan ja kumppaneiden (2017) esittämän osallisuuden määritelmän, joka ilmenee yksilön itsensä hallittavissa ja ennakoitavissa olevana toimintaympäristönä sekä oman toiminnan säätelyn mahdollisuutena.

3 TIEDONHAUN KUVAUS

Tiedonhakuni kandidaatintutkielmani käsittelyosion aineistoa varten suoritin JYKDokissa, Julkarissa sekä Januksessa. JYKDok on Jyväskylän yliopiston kirjaston tietokanta. Julkari on sosiaali- ja terveysministeriön hallinnonalan yhteinen avoin julkaisuarkisto. Janus on sosiaalipoliittisen yhdistyksen ja Sosiaalityön tutkimuksen seuran julkaisema tieteellinen aikakauslehti. Sekä Januksen, että Julkarin artikkelit ovat vertaisarvioituja. JYKDokista lähtökohtaisesti rajasin hakuun pelkät verkossa saatavilla olevat julkaisut, sillä koronatilanteen vuoksi käytössäni ei ollut Jyväskylän yliopiston kirjaston käsikirjaston lukukappaleita. Tiedonhakuni rajoitti myös se, että pääasiassa rajasin hakuihini ainoastaan verkossa saatavilla oleviin julkaisuihin.

JYKDokista hain hakulauseella *kokemuksia huost**, joka tuotti 23 verkossa saatavilla olevaa julkaisua. Valtaosa tämän hakulausekkeen tuloksista oli opinnäytetöitä tai pro gradu -tutkielmia, sekä kaksi väitöskirjaa, jotka valikoituivat molemmat käsittelyosiooni lähempään tarkasteluun. Hakulauseke *sijoi* lastens** tuotti 47 verkossa saatavilla olevaa julkaisua, joista myös valtaosa oli opinnäytetöitä tai pro gradu -tutkielmia. Hakutuloksista löytyi myös väitöskirjoja sekä kirjoja tarkempaa tarkastelua varten. Hakulauseke *lastensuo* and vanhe* and *päihd** tuotti 8 osumaa, joista 4 teosta oli jo aiemmilla hakukerroilla valikoitunut lähemateriaaliksi, tai valikoitui viimeistään tässä haussa käytettäväksi käsittelyosiossa. Hakulauseke *”lapsen kasvu” and päih** tuotti 3 tulosta, joista myös 2 osui jo aiemmin valittuun teokseen. Tarkastelun ulkopuolelle jätin opinnäytteet sekä pro gradu -tutkielmat, tosin hyväksikäytin aiempien tutkielmien lähdeluetteloita omassa tiedonhakuni prosessissa. Julkarissa rajasin hakutulokset koskemaan Yhteiskuntapolitiikka-lehdessä julkaistuja artikkeleita, sekä valitsin asiasanaksi *”lastensuojelu”*. Hakulausekkeella *päih* laps** tuloksia tuli 12. Hakulauseke *vanhempi* päihde** tuotti 6 tulosta ja *päihde* sijoi** samaten 6 tulosta. Januksessa hakulauseke *vanhempi* päihde** tuotti 37 tulosta, ja *päih* laps** 110 tulosta. Näiden hakukoneiden (Julkari ja Janus) hakutuloksista pyrin artikkeleita silmäilemällä, käymällä läpi abstrakteja sekä yhteenvetoja valitsemaan artikkeleista ne, joissa käsiteltiin tutkimuskysymyksen kannalta olennaisia teemoja, kuten lapsen kokemuksia päihteitä käyttävän vanhemman kanssa, sekä lasten kokemuksia lastensuojelun asiakkuudessa, jotta voisin tarkastella näitä tutkimuksia lapsen osallisuuden näkökulmasta.

4 PÄIHDEPERHEIDEN LAPSET LASTENSUOJELUN PROSESSEISSA

Tässä luvussa tarkastelen aiemmin määrittelemäni osallisuuden kautta lasten kokemuksia vanhemman päihteiden käytön värittävästä lapsuudesta sekä lastensuojelulasten kokemuksia sijaishuollosta ja sosiaalityön asiakkuudesta. Tarkasteltavaksi aihepiiriksi lastensuojelun prosesseista on valikoitunut lasten ja nuorten kokemukset sijoituksista kodin ulkopuolelle, sillä kirjallisuudessa toistuvat sijoitukset sekä vanhempien ongelmallinen päihteiden käyttö esiintyvät usein yhdessä. Esimerkiksi Kestilä (2016) on tarkastellut melko tuoreessa väitöskirjatutkimuksessaan niitä tekijöitä, jotka ovat vaikuttaneet lastensuojelulasten arkeen ja elämäntapaan. Kaikkien päihdeperheissä kasvaneiden lasten elämäntapaan liittyivät pitkä lastensuojelun asiakkuus sekä useat sijoitukset perheen ulkopuolelle. (Mt., 98.) Myös Holmila ym. (2013) esittävät äitien päihteiden käyttöä kartoittavassa tutkimuksessaan, äitien päihdeongelman näkyvän myös lapsien lisääntyneinä sijoituksina (mt., 41).

4.1 Päihdeperhe lapsen osallisuuden näkökulmasta

Aiemmin esittämieni osallisuuden edellytysten kautta päihdeperheissä kasvaneiden lasten kokemuksia tarkastellessa suureen rooliin ovat nousseet monet erilaiset tunteet, sekä kasvuolosuhteet, jotka näyttäytyvät osallisuuden rakentumisen näkökulmasta epäedullisina (ks. Turja 2017; Isola 2017). Takala & Roine (2013) esittävät kyselytutkimuksensa pohjalta, etteivät nuoret koe vanhemman humaltumisen ja alkoholinkäytön kuuluvan kotiin. Heidän mukaansa iso osa nuorista oli myös sitä mieltä, että vanhemman alkoholinkäyttö on haitallista, mikäli vanhempi sen vuoksi pettää nuoren luottamuksen tai laiminlyö kodin arkiaskareita. Tutkimuksessa esitettiin vanhempien juomisen aiheuttavan lapsen näkökulmasta haitallisia perheriitoja, häpeää omasta perheestä (vanhemmasta) ja ahdistusta. Häpeä omasta juovasta vanhemmasta ilmeni jopa toiseksi useimmiten kysytyistä haitoista. (Mt., 26–27.) Myös Ólafsdóttir (2020) raportoi lasten kokemista voimakkaista negatiivisista tunteista, kuten ahdistus, viha, syyllisyys ja suru (mt., 56).

Lähtökohtaisesti päihdeperheissä vallitseva kasvuolosuhteiden ennakoimattomuus, epävarmuus sekä hallitsemattomuus esiintyi kaikissa tarkastelemisni tutkimuksissa.

Esimerkiksi Ólafsdóttir (2020) esittää oman tutkimuksensa saaneen samansuuntaisia tuloksia aiemman tutkimuksen kanssa, jonka mukaan vanhempien päihteiden käytön vuoksi lapset joutuivat toimimaan ikäisekseen suuremmissa saappaissa, olemalla vastuussa pienemmistä sisaristaan ja omasta elämästään jo hyvin nuorina, sillä perheiden aikuiset eivät suoriutuneet vanhemmuudestaan riittävällä tasolla. Tutkimuksessa raportoitiin myös stressaavasta elinympäristöstä, perheen sisäisestä epäluottamuksesta ja vanhempien epärehellisyydestä. (Mt., 55–56.) Itäpuisto (2005) esittää myös, kuinka päihdeperheessä elävät lapset kokevat avuttomuutta ja voimattomuutta vanhempansa päihdeongelman vaikutusten edessä, sillä eivät voi vaikuttaa perheensä tilanteeseen (mt. 118).

Päihteitä käyttävän vanhemman kanssa kasvaessa lapset altistuivat myös fyysiselle ja henkiselle väkivallalle, kokemalla sitä tai joutumalla todistamaan sitä sivusta, joka puolestaan itsessään on haitallista lapsen fyysiselle ja henkiselle terveydelle. (Ólafsdóttir 2020, 73) Myös Takala ja Roine (2013) esittävät haastattelemiensa nuoret kuvailevan arkeaan stressaavaksi ja epävarmaksi, sekä sitä leimasi luottamuksen puute ja pelko omaa vanhempaa kohtaan. Useampi kuin joka kymmenes nuori oli myös todistanut väkivaltaa kotonaan. (Mt., 28.) Hyytinen esittää päihdeperheessä lapsen turvallisuuden tunteen vaarantuvan usein sekä fyysisellä että psyykkisellä tasolla. Psyykinen turvallisuus vaarantuu päihdeperheessä lapsen joutuessa huolehtimaan omasta vanhemmastaan ja arjen rutiineista tavalla, joka on lapsen ikätasoinen kehitys huomioiden liikaa. Lapsi joutuu myös kokemaan häpeää ja huolta oman perheensä tilanteesta. Päihdeperheissä tyypillinen arjen ennakoimattomuus ja epävarmuus luovat perheessä eläville lapsille jatkuvaa epävarmuutta ja turvattomuutta. (Hyytinen 2013, 256.)

Holmila kumppaneineen (2013) esittää, että äidin päihteiden käyttö näkyy myös lapsen sairaalakäyntien lisääntymisessä, sekä lasten psyykkisen kehityksen ja käyttäytymisen häiriöiden lisääntymisenä. Tutkimuksessa esitetään, että äidin päihteiden ongelmakäytöllä olisi yhteys lapsen tapaturma-alttiuteen, somaattiseen sairastamiseen sekä erilaisiin psyykkisen kehityksen häiriöihin sekä käyttäytymisen ongelmiin. Näitä edellä esitettyjä vaikutuksia selkeämmin äidin päihdeongelma näkyi lisääntyneinä kodin ulkopuolisina sijoituksina. Holmila ym. (2013) esittävät todennäköisinä syinä edellä esitetyille ilmiöille muun muassa äidin päihteiden käytöstä johtuvan puutteellisen lasten valvonnan, sekä päihteiden käytön aiheuttamat haitat lapsen kasvuolosuhteille, kuten jatkuvan stressin, sekä puutteet hoidossa ja vanhemmuudessa (mt. 41–43.) Orjasniemi ja Kurvinen (2017) esittävät

lapsien kehittävän erilaisia tapoja selviytyäkseen pelottavasta kodin ilmapiiristä. Lapset kulkevat kotonaan tuntosarvet pystyssä tunnustellen vanhempien tunnetiloja, varoen juovaa vanhempaa. Lapset ja koko muu perhe elävät ja myötäilevät teoillaan päihdeongelmaisen vanhemman tai molempien vanhempien rytmiä ja tunnetiloja. (Mt., 130–139.)

Edellä esitetyn mukaan päihdeperheessä elävien lapsien olosuhteet näyttäytyvät osallisuuden rakentumisen näkökulmasta monella tapaa epäedullisilta. Päihteitä käyttävän vanhemman tai vanhempien parissa kasvaneiden lasten ja nuorten haastatteluisissa toistuivat samat teemat, kuten luottamuksen puute, runsas häpeä perheen tilanteesta ja pelko omaa vanhempaa kohtaan. Lapset sanoittivat myös syyllisyyden, vihan sekä surun tunteita. Lapset joutuivat siis usein kokemaan monenlaisia haitallisia tunteita, jotka osaltaan toimivat onnistuneen osallisuuden toteutumisen esteenä. (Ks. Turja 2017.) Päihdevanhemman riippuvuuden sanelema arki näyttäytyy lapsesta ennakoimattomalta, epävarmalta, sekä monella tapaa hallitsemattomalta. Lapsen arki päihteitä käyttävän vanhemman kanssa sai myös piirteitä vanhemman sekä päihdeongelman hallitsemasta näytelmästä, jossa koko muu perhe kulkee kuin heikoilla jäillä, varoen ärsyttämästä päihteitä käyttävää vanhempaa. Tämän lisäksi lapsien kokema ilmeinen avuttomuus ja voimattomuus perheen tilanteen vuoksi liittyy ilmeisellä tavalla heikosti toteutuneeseen osallisuuteen omassa elämässään. (Ks. Isola ym. 2017.)

4.2 Lastensuojelun asiakkuus osallisuuden näkökulmasta

Useat tarkastelemissani tutkimuksissa esiin nousseet teemat ovat myös tulkittavissa sen kautta, kuinka lapsen varttuminen päihdeperheessä voi olla osaltaan hankaloittamassa lapsen osallisuuden toteutumista lastensuojelun asiakkaana. Lähtökohtaisesti päihdeperheessä eläneen lapsen luottamus viranomaisiin ja avunsaantiin saattaa olla heikentynyttä. Esimerkiksi Kestilän (2016) tutkimuksessa esiin nousi huomio siitä, kuinka sosiaalityön toimintakäytänteet vaikuttivat siten, ettei sosiaalityöntekijä saanut tarpeeksi monipuolista tietoa lapsen kasvuolosuhteista tai perheen todellisesta tilanteesta. Tämä johtui muun muassa siitä, että lasta haastateltiin lapselle ristiriitaisessa ympäristössä lapsen kotona. Tällöin lapsi usein pelkäsi vanhempansa reaktiota, sekä kertomansa mahdollisia seurauksia vanhemmilleen. Tutkimuksessa korostettiin lapsen haastattelutilan tarvetta olla haastateltavalleen turvallinen. Tutkimuksen mukaan yhdenkään lapsen haastatteluihin,

kohtaamisiin tai tapaamistilan turvallisuuteen ei ollut kiinnitetty huomiota riittävästi, joka puolestaan vaikutti siihen, että lapsen näkökulmasta tärkeät ja etenkin vaikeat asiat eivät tulleet esiin. Turvallisuusnäkökulma korostui kotihälytystehtävissä, joissa valtaosa tutkimukseen osallistuneista lapsista kertoi seuranneensa sivusta, kuinka lapsen vanhempi suoranaisesti valehteli viranomaisille perheen tilanteesta. Lapset myös usein jätettiin kotihälytystilanteissa viranomaisten toimesta päihtyneiden vanhempien huollettavaksi, joka itsessään heikentää luottamusta viranomaiseen avun tarjoajana. Lähes kaikki tutkimukseen osallistuneet lapset kokivat myös väkivallan uhkaa kotihälytyskäyntien jälkeen. (Mt., 124–125.)

Myös Itäpuiston (2005) väitöskirjan päihdeperheiden lapsuudenkokemuksissa esiin nousee lasten elämässä olevien aikuisten rooli puuttumattomina ympäristön instituutioissa toimivina ihmisinä. Itäpuisto on väitöskirjassaan tarkastellut kokemustarinoita erilaisten instituutioiden kautta, joiden oletetaan toimivan sellaisessa asemassa, että niiden tulisi puuttua tilanteeseen, mikäli havaitsevat lapsien elävän päihdeongelmaisessa perheessä. Sellaisiksi instituutioiksi Itäpuisto on määritellyt koulun, poliisin ja sosiaaliviranomaiset. Koulun edustajat näyttäytyivät lapsuudenkokemuksissa puuttumattomina, eivätkä tarttuneet lapsien ongelmaan. Poliisin puuttuminen näyttäytyi kertomuksissa kokemuksena leimaavana, sekä lapsen asiaan kylmäkiskoisesti suhtautuvana viranomaisena. Poliisin puuttumiseen liittyi kertomuksissa myös häpeää. Sosiaaliviranomaiset näyttäytyivät kertomuksissa vahvasti poissaolevina, sillä sosiaaliviranomaisten puuttumattomuutta ihmeteltiin lasten vaikeista elinolosuhteista huolimatta. (Mt., 90–91.) Puuttumattomien ulkopuolisten ihmisten, erityisesti viranomaisasemassa olevien, ilmeinen välinpitämättömyys lasten puutteellisista kasvuolosuhteista näyttäytyy lastensuojelun osallisuuden näkökulmasta erittäin haitallisena yhtälönä. Erityisesti, kuten aiemmin mainittua, Ólafsdóttirin (2020) tutkimuksessa, vanhempien päihteiden käytölle altistuneet lapset ilmaisivat tunteita pelosta, surusta ja luottamuksen puutteesta (mt., 78), jonka puolestaan voisi ajatella entisestään heikentävän lapsen omaa kykyä pyytää apua, tai kertoa perheen tilanteesta viranomaiselle, edes kysyttäessä.

Kestilä (2016) esittää, ettei yhdenkään tutkitun nuoren lapsuuden aikana kasvuolosuhteissa tapahtunut, lastensuojelun vanhemmille asettamista tavoitteista huolimatta, merkittävää muutosta parempaan. Tutkimuksessa lasten suojelun tarve tuli viranomaisten tietoon vasta useiden lastensuojeluilmoitusten perusteella, joissa perusteena oli perheväkivalta sekä

muutamissa lapsen hoidon laiminlyönti. Tutkimuksen keskeisinä tuloksina esitetään, ettei lastensuojelun sosiaalityön toimintakäytänteissä, jotka liittyivät lapsiin henkilökohtaisesti, käyty lainkaan suoraa, dialogiin perustuvaa välitöntä kanssakäymistä, eikä siten myöskään käyty siltä pohjalta keskustelua lasten asioista. Lapsen näkökulmasta perhekohtainen työskentely esti lapsen edun mukaisen työskentelyn. Lapsen ja perheen tilanteen kokonaisvaltaiseen sosiaaliseen ympäristöön perehtyminen puuttui, joka taas johti siihen, että tieto lapsen suojelun todellisesta tarpeesta jäi puutteelliseksi. Sosiaalitekijöiden taidoissa tunnistaa tutkimukseen osallistuneiden lapsien hätää ja interventioiden tarvetta näyttäytyi puutteellisilta. Kestilä esittää, että tutkimuksen aineiston perusteella lapsien kasvuolosuhteisiin puuttumattomuus näyttäisi olevan osaltaan yhteydessä siihen, että lapset joutuvat elämään riskiolosuhteissa pitkiäkin aikoja, vailla riittävää huoltoa ja hoivaa. (Kestilä 2016, 127–149.) Tämän suuntaista on havaittavissa myös hallinto-oikeuksien huostaanottopäätöksien asiakirjamerkinnoista tehdyssä diskurssianalyysissä, jossa esitetään yhtenä väkivaltaa selittävänä diskurssina ”päihteiden ja väkivallan ongelmavyhtidiskurssia”. Asiakirjoista esiin nousi merkinnät, jotka selittivät vanhempien lapsiin tai toisiinsa kohdistuvaa väkivaltaa alkoholilla. Kirjaukset, joissa todetaan ”perheen hakeutuneen turvakotiin isän juomisen vuoksi”, nimeää ongelmaksi väkivallan sijaan alkoholin käytön. Tällainen diskurssi peittää alleen lasten kokeman väkivallan uhkan, sekä saattaa ohjata tukitoimia pelkästään vanhemman alkoholiongelmaan sen sijaan, että väkivallan seurauksia hoidettaisiin. (Hiitola 2011, 13–17.)

Lapsen kykyyn tulla kuulluksi ja oman tilanteensa sanoittajaksi voisi tulkita vaikuttavan alentavasti se, että vanhempien päihteiden käytölle altistuneilla lapsilla on aikuistuttuaan tunnistettu omissa läheisissä suhteissaan ongelmia kommunikoinnissa, omien tunteittensa sanoittamisessa sekä tavoittamisessa. (Ólafsdóttir 2020, 54) Aiemmin esittämäni mukaan lapselta saadun tiedon tulisi olla lastensuojelun toimenpiteitten keskiössä (ks. Hurtig 2006), joten päihdeperheessä kasvaneen lapsen tieto saattaa hyvinkin jäädä lastensuojelun sosiaalityöntekijältä saavuttamatta, ilman erityistä perehtyneisyyttä päihdeperheen dynamiikkaan. Ólafsdóttir (2020) esittääkin, että perheenjäsenen ongelmallinen päihteidenkäyttö vaurioittaa koko perheyksikön sisäistä vuorovaikutusta ja kommunikointia monella tasolla, ja vaatii ammattilaisten apua, kaikille perheyksikön jäsenille, korjaantuakseen (mt., 92). Esimerkiksi Kestilä (2016) esittää tutkimuksessaan haastateltujen nuorten kertoneen alkaneen vaikuttaa omiin lastensuojelun asioihinsa vasta vartuttuaan, lähellä täysi-ikäistymistään (mt., 126).

Holmilan ja Ilvan (2010) tutkimuksessa kartoitettiin toimintavaihtoehtoja sellaisten lasten hyväksi, jotka elävät päihkeitä käyttävien vanhempien kanssa. Tutkimuksessa selvisi, että haastateltujen lapsen kokemus näyttäytyi heille suunnattujen palveluiden riittämättömyytenä. Lapsia ei heidän näkökulmastaan kuultu viranomaistyöskentelyssä riittävästi, eikä otettu päätöksissä huomioon. (Mt. 53–54.) Tämä on tulkittavissa teoreettiseen näkökulmaani liittyvän osallisuuden portaiden kahden alimman tason kautta, jonka mukaan pääasiassa haastateltujen lasten osallisuus on toteutunut huonosti, sillä heitä ei oteta päätöksenteossa huomioon (ks. Shier 2001). Holmilan ja Ilvan (2010) tutkimuksessa esitettiin myös, että päihdevanhemman kanssa elävät lapset kehittävät omia selviytymiskeinojaan, jotka saattavat osaltaan olla esteenä avun saamiselle. Tällainen avun saamisen esteenä toimiva selviytymiskeino voi olla esimerkiksi kotona olevan ongelman salaaminen ja oman yksityisyyden suojaaminen, joka puolestaan johtuu yhteiskunnan tuomitsevasta asenteesta päihdeongelmaisia kohtaan. Myös lasten kokema häpeä omasta tilanteestaan nousi esiin vastauksissa. Tutkimuksessa esitetään myös, että yli 14-vuotiaat ottavat todennäköisemmin yhteyttä ammattilaisiin saadakseen apua, kuin tätä nuoremmat lapset. Eniten apua on pyydetty koulukuraattorilta tai sosiaalityöntekijältä. Holmila ja Ilva esittävät, että nuoretkin vastaajat kokivat, että haluavat tulla kuulluiksi. Lapset myös kokivat tarvitsevansa lisää tietoa muun muassa vanhempansa riippuvuussairaudesta ja sen vaikutuksesta perheeseen. Lapset toivoivat myös aikuisjohtoista avun tarpeen kartoitusta kouluympäristössä. Koulu näyttäytyi tutkimuksessa haastatelluille lapsille hyvin saavutettavissa olevana tiedon ja avun saamisen paikkana. (Mt., 53–59).

Saman suuntaisia tuloksia esitettiin tutkimuksessa, jossa päihdeperheissä eläneiltä nuorilta kartoitettiin mahdollisia palveluvalikossa esiintyviä uudistustarpeita. Nuoret kokivat tarpeellisimmaksi avuksi päivystysluntonaisen palvelun, johon ikäviä tilanteita kotona voisi tarvittaessa päästä pakoon. Nuoret kokivat tärkeäksi myös sen, ettei avun saanti ja tuki saisi jäädä nuoren omasta aloitteesta riippuvaiseksi. Nuorten oma kokemus avun saannin kanavasta ja siitä, että heille tarjotaan apua, sen sijaan, että nuoret olisivat itse vastuussa avun saannistaan voisi olla tulkittavissa myös Shierin (2001) osallisuuden portaiden kautta. Shierin alimmalla osallisuuden portaalla nuoren näkemys kuullaan, mikäli nuori sen itse julki haluaa tuoda, joten nuoren omasta aktiivisuudesta riippuvainen avun saanti toteuttaa myös nuoren osallisuutta melko heikosti. Tutkimuksessa todetaan, että tarve rakenteisiin sijoitettavalle avulle siis on suuri. Tällainen voisi olla esimerkiksi rutiini kyselylle perheessä

tapahtuvasta päihteiden käytöstä koulun terveydenhuollossa. Leimatuksi tulemisen pelko myös ilmeni kyselyn vastauksissa, sillä nuoret kokivat suurta tarvetta anonyymeille ja huomaamattomille avunsaantikanaville. (Takala & Roine 2013, 31). Orjasniemen ja Kurvisen (2017) tutkimuksessa tuloksissa toistuvat samat teemat, kuten häpeä, salailu ja perheväkivalta. Lapsi pelkää koko perheen leimatuksi tulemista, minkä vuoksi vanhemman juomista salaillaan. Tutkimuksessa esitetään myös juomiseen liittyvää sukupuolittunutta paheksuntaa, jonka vuoksi erityisesti äidin päihdeongelmaa salailtiin. Tutkimuksessa esitetään syyksi kulttuuriin sidottu mielikuva äidistä ensisijaisena vanhempana. Tutkimuksessa näkyi myös vahvasti juomiseen liittyvä pelko, sillä usein juomiseen liittyi kotona lisääntyntä väkivaltaa ja riitelyä. (Mt.130–140.)

Edellä esitetyn mukaisesti lapsen osallisuuden rakentuminen lastensuojelun interventioissa voi vaarantua useastakin syystä, jotka juontavat juurensa nimenomaan päihdeperheessä esiintyvään problematiikkaan ja sen vaikutuksiin lapsessa. Sen lisäksi, että lapsen ilmeinen avun tarve voi jäädä viranomaisilta huomiotta (ks. Itäpuisto 2005), lapsi saattaa tuntea asiasta niin suurta häpeää, sekä suoranaista painostusta salailuun vanhempiensa taholta, ettei lapsi uskalla asiasta kertoa edes kysyttäessä (ks. Holmila & Ilva 2010; Takala & Roine 2013; Ólafsdóttir 2020). Asiassa huomionarvoista on myös yhteiskunnalliselta sekä kulttuuriselta taholta tuomitusti tulemisen pelosta johtuva häpeä päihteitä käyttävästä äidistä, joka nostaa ilmiöön tarkasteluun oman, sukupuolittuneen näkökulmansa (ks Orjasniemi & Kurvinen 2017). Sosiaalityön toimintakäytännöissä näyttöä varsinkin puutteellista lapsen osallisuutta huomioivaa työskentelyä. Sosiaalityöntekijä ei välttämättä tunnista päihdeproblematiikkaan liittyviä erityispiirteitä, kuten kommunikoinnin haasteet, sekä pelko ja häpeä, jolloin tarvittava lapsilähtöinen tieto jää saamatta, ja lapsen avun saanti viivästyy. Lapsien osallisuus jäi myös täysin toteutumatta siltä osin, ettei lasta kuultu lainkaan oman lastensuojelun asiansa osalta, eikä lapsi saanut riittävää informaatiota omasta asiastaan voidakseen edes osallistua itseään koskevaan dialogiin. (Ks. Kestilä 2016.)

4.3 Kodin ulkopuolinen sijoitus osallisuuden näkökulmasta

Kuten edellä olen esittänyt, päihdeperheessä kasvanut lapsensuojelulapsi saattaa joutua useaan kertaan sijoitetuksi kodin ulkopuolelle (ks. Kestilä 2016; Holmila ym. 2013). Lapsen muuttaminen sijaishuoltopaikasta toiseen on tutkimuksessa esitetty myös toteutuvan lapsen osallisuuden näkökulmasta kovin heikosti. Lapsilla on etukäteen huonosti tietoa tulevista asuinpaikoistaan, sekä huonot mahdollisuudet vaikuttaa paikan valintaan, tai uskoa omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa. Monipaikkainen sijoituksista johtuva asuminen muuttoineen osaltaan aiheuttaa lapsen ja lastensuojelun lasta tukeviin suhteisiin katkoksia, joka puolestaan vaikuttaa negatiivisesti lapsen luottamuksen kokemukseen. (Laakso 2019a, 10–11.)

Laakso (2019) esittää tutkimuksessaan useita sijaishuoltopaikan vaihdoksia läpikäyneiden nuorten kokevan poikkeuksellisen lapsuuden ja nuoruuden. Näiden nuorten hyvinvointiin vaikuttaa toistuvista sijaishuoltopaikan muutoksista johtuva katkoksellisuus sekä epäsäännöllisyys ihmissuhteissa, koulunkäynnissä sekä lukuisat muutot kaupungista toiseen. Myös kokemukset nuorten epäoikeudenmukaisesta kohtelusta ja menetetyistä luottamuksesta aikuisia sekä järjestelmää kohtaan näyttäytyvät tyypillisenä useita sijaishuoltopaikkoja kokeneelle nuorelle. (Mt. 5–6.) Epäluottamus sekä osattomuus paikantuu myös Kestilän (2016) tutkimuksessa, jossa lastensuojelun asiakkuudelle tyypillinen moniammatillinen verkostotyö näyttäytyi lapsille sekavana ja hämmentävänä, sillä usein neuvottelut tapahtuivat ilman lapsen läsnäoloa (mt., 130). Myös lähes kaikkien tutkimukseen osallistuneiden lasten sijaiskodit vaihtuivat useita kertoja, mikä nuorten kertoman mukaan vaikeutti kiinnittymistä sijaisperheeseen (Kestilä 2016, 123).

Kestilän (2016) tutkimuksessa esitetään lastensuojelulasten vuorovaikutussuhteen omaan lastensuojelun sosiaalityöntekijään jääneen etäiseksi, jota kuvataan nuorten ”syrjässä olemisen tunnetta lastensuojelun prosesseissa.” Äärimmillään tämä tarkoitti sitä, ettei sosiaalityöntekijä tavannut asiakaslastaan kotikäynnillä kertaakaan nuoren lapsuuden aikana. Kaikkien tutkimukseen osallistuneiden nuorien kokemus kuulemisesta on ollut joko puutteellista tai sitä ei ole suoritettu ollenkaan. Nuoret eivät näin ollen juurikaan tavoittaneet sosiaalityöntekijän roolia apuna ja pitkäkestoisena tukena itselleen. Tutkimuksen nuoret kertoivat myös, etteivät olleet välttämättä tietoisia perheensä tilaa olennaisesti määrittävistä asioista. (Mt., 124.) Saman suuntaisista tutkimustuloksista kertoo myös kodin ulkopuolelle

sijoitettujen lasten kokemuksia tutkinut Laakso (2019) esittäessään sosiaalityöntekijän näyttäytyvän lapsen arjen näkökulmasta etäisenä. Pääasiassa haastatellut lapset ovat kertoneet tavanneensa sosiaalityöntekijää asiakassuunnitelmanneuvotteluissa kerran vuodessa. Haastatellut lapset eivät myöskään olleet pääasiassa tavanneet sosiaalityöntekijäänsä kahden kesken, eikä useimmilla ollut oman sosiaalityöntekijänsä yhteystietoja, tai edes tietoa usein vaihtuneen sosiaalityöntekijänsä henkilöllisyydestä. Lapsien kertomuksista välittyi myös kuva siitä, etteivät lapset tunnista sosiaalityöntekijän roolia lapsen oman edun ja hyvinvoinnin eteen työskentelevänä viranomaisena. (Mt., 49–50) Sijaishuoltopaikassa asuvien lasten osallisuutta tuki triviaaleissa arjen asioissa sijaishuoltopaikan lapselle antamat mahdollisuudet vaikuttaa oman elämänsä asioihin, kuten harrastamiseen tai kavereiden tapaamiseen. Lapset kokivat voivansa vaikuttaa pieniin asioihin, mutta isoissa, kuten sijaishuoltopaikan valinnassa tai kotiutuksessa lapset eivät kokeneet pystyvänsä vaikuttamaan päätöksiin. (Laakso 2019, 66–67).

Luottamusta omaan sosiaalityöntekijään haastatellut lapset kokivat tapauksissa, joissa sosiaalityöntekijä oli pysynyt pidempään samana, tapasi lasta useasti ja loi lapsen henkilökohtaisempaa suhdetta. Henkilökohtaisemman suhteen luominen tarkoittaa käytännössä sitä, että sosiaalityöntekijä näyttää lapsen näkökulmasta muunakin, kuin pelkkänä viranomaisena. (Laakso 2019, 50–51) Lasten puutteellisesta osallisuudesta huolimatta kokemukset kodin ulkopuolisista sijoituksista näyttivät myös positiivisena tekijänä lasten hyvinvoinnin turvaamisen näkökulmasta. Valtaosa tutkimukseen osallistuneista lapsista ja nuorista kertoi positiivisista muutoksista hyvinvoinnissaan sijoituksen aikana. Nämä kokemukset liittyivät kasvuympäristön muutokseen; sijaishuoltopaikka usein koettiin turvallisenä, rentona ja kannustavana ympäristönä, jossa lapsi tuli nähdyksi ja häntä ymmärrettiin. Tutkimuksessa esiin nousi myös se, kuinka kodin ulkopuolelle sijoitetulle lapselle ja nuorelle tärkeää on yksikin sijaishuoltopaikan ulkopuolella oleva aikuinen, johon lapsi voi luottaa. Luottamuksellisen aikuisen olemassaolon merkitys korostuu erityisesti tapauksissa, joissa lasta mahdollisesti kohdellaan epäoikeudenmukaisesti tai sijaishuoltopaikassa on lapsen mielestä ”outoja” toimintatapoja, joista lapsen olisi hyvä keskustella oman sosiaalityöntekijänsä kanssa, jotta voidaan puuttua mahdollisiin epäkohtiin. (Laakso 2019, 73–76.)

Lapsen osallisuuden näkökulmasta sijaishuoltoon siirtyminen näyttää edellä esitetyn nojalla joissain tapauksissa entisestään heikentävän lapsen osallisuutta nimenomaan

lastensuojelun asiakkuudessa. Lapsen osattomuus omassa asiassaan näyttäisi useinkin jatkuvan, sillä tutkimuksissa raportoitiin täyttä osattomuutta omassa lastensuojelun asiassaan, sillä käytännössä sosiaalityöntekijää ei tavattu ollenkaan, pois lukien vuosittainen asiakassuunnitelman päivitys (ss. Shier 2001). Sen lisäksi, ettei sosiaalityöntekijää välttämättä juurikaan tavattu, saattoi lapsen oma vastuusosiaalityöntekijä olla lapselle tuntematon suuren vaihtuvuuden vuoksi, jonka voi omalta osaltaan tulkita heikentävän lapsen kykyä luottaa sosiaalityöntekijäänsä. Tämä puolestaan heikentää lapselta saadun tiedon, ja siten myös osallisuuden, saavuttamista. Myös muuttuvat sijoituspaikat vaikuttivat lapsien ennestään heikkoon kykyyn luottaa aikuisiin, jonka voisi tulkita myös vaikuttavan osallisuuteen. (Ks. Turja 2017.) Lapsien osallisuuden vaurioita pyrittiin paikkaamaan sijaishuoltopaikoissa valtaistamalla lapsia ja nuoria triviaaleissa arjen pienissä sekä paikallisissa asioissa, jonka voisi tulkita myös osallisuuden portaiden kautta lisäävän lasten osallisuutta omassa elämässään (ks. Shier 2001).

5 POHDINTA JA JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkielmassa olen tarkastellut päihdeperheen dynamiikkaa sekä sen vaikutuksia lastensuojelulapsen osallisuuden rakentumisen näkökulmasta. Tutkielmassani tarkastelemani kirjallisuuden perusteella päihdeperheessä varttuminen vaikuttaa lapsen elämässä monella tasolla ja tämän kompleksisen ilmiön vaikutukset näyttäytyvät usein kovin negatiivisella tavalla. Päihdeperheessä kasvaneiden haastateltavien puheissa toistui samat teemat, liittyen päihdeongelman stigmatisoivaan yhteiskunnalliseen diskurssiin; vanhemman päihteiden käyttöä häpeiltiin, sitä yritettiin salata sekä omasta, että vanhemman tahdosta. Viranomaisten yhteydenottoa pelättiin ja arasteltiin sen leimaavuuden vuoksi. Lapset tunsivat lojaalisuutta vanhempansa kohtaan, eivät välttämättä uskaltaneet puhua viranomaisille, ja olivat voimattomia sekä avuttomia oman epävarman sekä turvattoman arkensa keskellä. Haastateltavat kokivat myös ilmeistä pelkoa, sillä päihdeproblematiikkaan usein liittyy olennaisesti kotona tapahtuva väkivalta, jonka sivustaseuraajiksi tai kokijoina lapset saattoivat joutua. Lapset ilmaisivat pelkoa ja epävarmuutta myös siitä, mitä perheelle tapahtuu, mikäli lapsi hakee apua. Nämä kaikki päihteitä käyttävän vanhemman tai vanhempien myötävaikutuksesta syntyneet tunteet voivat toimia osaltaan lapsen osallisuuden rakentumisen esteenä. Tutkielmassa tarkastelemani aineiston perusteella

esitänkin, että sosiaalityöntekijän päihdetietoisuus on ensisijaisen tärkeää, jotta päihdeperheessä elävä lapsi tunnustetaan riittävän ajoissa. Myös päihdeproblematiikkaan liittyvät kommunikoinnin haasteet tulee huomioida lasta haastateltaessa, jottei riittävä informaatio lastensuojeluasiassa jää saavuttamatta ja lapsen osallisuus toteutumatta.

Lastensuojelun näkökulmasta salailu, pelko sekä häpeä saattavat tutkielmassani esitetyn mukaan vaikuttaa lapsen avun saannin ja näin ollen myös lastensuojelulapsen osallisuuden rakentumisen esteenä. Myös itse sosiaalityön toimintakäytänteissä näyttäytyi tarkasteltavien tutkimusten valossa puutteita lasten osallisuutta huomioivassa työskentelyssä. Pahimmillaan käytänteet näyttäytyivät tyystin lapsen tapaamisen sivuuttamisena, tai haastateltaessa lapsen olosuhteiden huomiotta jättämisenä. Edelleen lapsen heikko osallisuus näyttäytyy myös lapsen siirryttyä kodin ulkopuoliseen sijoitukseen päihdeperheestä. Useissa tapauksissa lastensuojelulapsen osallisuus heikentyi entisestään lastensuojelun näkökulmasta sijaishuoltoon siirryttäessä, sillä usein sosiaalityöntekijää ei tavattu lainkaan, sosiaalityöntekijä vaihtui usein ja lapsi ei saanut mitään tietoa omaa asiakkuuttaan koskien. Myös lapsen osallisuuden rakentuminen heikentyi useiden sijaishuoltopaikkojen vaihdosten ja muutosten vuoksi, joka osaltaan oli heikentämässä lapsen kykyä luottaa aikuisiin ja omaan elinympäristöönsä. Lastensuojelulapset eivät myöskään tunnustaneet sosiaalityöntekijän roolia oman osallisuutensa edistämisen ja lapsen oikeuksien puolustajan roolissa. Samaan on kiinnitetty huomiota Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen työpaperissa, jossa on pyritty mallintamaan sijaishuoltoon ”lapsikeskeistä ja lapsenoikeusperustaista toimintatapaa.” Raportissa on kehitetty lapsen kuulemisen ja osallisuuden vahvistamisen malli, jossa on kiinnitetty huomiota muun muassa näihin puutteisiin. (Hoikkala ym. 2017, 31–34.)

Tutkielmani perusteella voisi todeta päihdeperheessä kasvaneen, kodin ulkopuolelle sijoitetun lastensuojelulapsen olevan monella tapaa erityisen haavoittuvassa asemassa oman osallisuutensa rakentumisen näkökulmasta; osattomuus omassa elämässä jatkuu kotoa sijaishuoltopaikkaan. Katsonkin tutkielmani vastanneen johdannossa asettamaani tutkimuskysymykseen ”miten osallisuus toteutuu lastensuojelun asiakkuudessa olleilla lapsilla, jotka ovat kasvaneet vanhemman päihdeongelman varjossa” vähintäänkin kohtalaisesti, sillä tutkimuksissa nousi esiin myös päihdeperheiden lasten usein päätyvän sijoitetuiksi ja tarkastelussani oli sekä päihdeperheessä kasvaneiden lasten, että sijoitettujen lasten kokemuksia. Teoriaosuudessa yhdeksi teoreettisen viitekehyksen rakennuspalaksi valitsemani Shierin (2001) osallisuuden portaat osoittautuivat valintana hieman ontuvaksi,

sillä lasten osallisuus lastensuojelun asiakkuudessa valitsemisani tutkimuksissa osoittautui hyvin puutteelliseksi, sillä usein lapsen kokemus omassa asiassaan kertoi lähes täydestä osattomuudesta. Tähän liittyen esitänkin lapsien heikon osallisuuden todellisena lastensuojelun rakenteiden ja käytänteiden ongelmana, johon Shierin osallisuuden portaisiin liittyvä kysymyspatteristo voisi toimia uudistustyön yhtenä inklusiivisen työskentelykulttuurin työkaluna.

Jatkotutkimuksen tarvetta esittäisin tutkielmani perusteella sosiaalityöntekijän päihdeperheen kanssa työskentelyn kompetenssin kartoittamiseen; voiko lapsen osallisuus toteutua, mikäli sosiaalityöntekijällä ei ole tarvittavaa päihdeosaamista? Osaako sosiaalityöntekijä kysyä asioita, jotka paljastavat vanhemman päihteiden käytön? Viitteitä päihdeosaamisen puutteesta nousee esiin myös uunituoreesta Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen työpaperissa, jossa kartoitettiin osaamista lastensuojelun sosiaalityössä. Paperissa päihdeproblematiikka oli yksi esiin nousseista erityisen vaativista teemoista, joista ei vastaajien näkemyksen mukaan saavuteta riittävää osaamista sosiaalityön koulutuksen osaamisalueissa. (Yliruka ym. 2020, 14–15.)

LÄHDELUETTELO

Alatalo, Marjo & Lappi, Kari & Petrelius, Päivi (2017) Lapsikeskeinen Suojelu Ja Perheen Toimijuuden Tukeminen Lastensuojelun Perhetyössä Ja Perhekuntoutuksessa: Kohti Monitoimijaista, Yhteistä Perhetyötä. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Antikainen, Maarit (1997) Lapsen etu sosiaalityössä. Kuopio: Kuopion yliopistollinen opetussosiaalikeskus: Kuopion yliopisto, sosiaalitieteiden laitos.

Forsberg, Hannele & Ritala-Koskinen, Aino & Törrönen, Maritta (2006) Teoksessa: Merja Anis, Hannele Forsberg, Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset Ja Sosiaalityö: Kohtaamisia, Menetelmiä Ja Tiedon Uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-Kustannus, 5—20.

Godzinsky, Virve-Maria de (2014) Lapsen etu ja osallisuus hallinto-oikeuksien päätöksissä. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.

Hart, Roger A. (1992). Children's Participation: From tokenism to citizenship, Innocenti Essay no. 4, Florence: International Child Development Centre.

Heino, Tarja (2007) Keitä ovat uudet lastensuojelun asiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimus- ja kehittämiskeskus.

Heino, Tarja & Hyry, Sylvia & Ikäheimo, Salla & Kuronen, Mikko & Rajala, Rika (2016). Lasten kodin ulkopuolelle sijoittamisen syyt, taustat, palvelut ja kustannukset. Huostaanottohankkeen (2014–2015) päätulokset. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Heinonen, Hannele (2016) Lastensuojelu ja lapsen etu. Teoksessa: Maritta Törrönen, Kaija Hänninen, Päivi Jouttiäki, Tiina Lehto-Lundén, Petra Salovaara & Minna Veistilä (toim.) Vastavuoroinen sosiaalityö. Helsinki: Gaudeamus, 243–260.

Helavirta, Susanna & Laakso, Riitta & Pösö, Tarja (2014) Huostaanoton kuva suomalaisen tutkimuksen valossa. Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 22(3), 288–298.

Hiilamo, Heikki & Kangas, Olli (2010) Liiallista huolta vai todellista hätää? Kodin ulkopuolelle sijoittamisen kuntatason taustatekijät suomalaisissa kunnissa 1998–2008. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Yhteiskuntapolitiikka-YP 75(5), 488–497.

Hiitola, Johanna (2011) Vanhempien tekemä väkivalta huostaanottoasiakirjoissa. Janus Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti, 19(1), 4–19.

Hoikkala, Susanna & Kojo, Raija & Tervo, Jaana & Aaltonen, Teija (2017) Sijaishuollon ohjauksen ja valvonnan malli: Kohti lapsikeskeistä ja lapsenoikeusperustaista toimintatapaa. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

Holmila, Marja & Raitasalo, Kirsimarja & Autti-Rämö, Ilona & Notkola, Irma-Leena (2013) Päihdeongelmaisten äitien lapset. Teoksessa Katariina Warpenius, Marja Holmila & Christoffer Tigerstedt (toim.) Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 36–46.

Holopainen, Outi & Lyytikäinen, Tuija & Niskanen, Henna (2018) Selvittelevä haastattelu. Teoksessa: Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 47–72.

Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja (2013) Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Marjatta Bardy & Tarja Heino (toim.) Lastensuojelun Ytimissä. 4., uudistettu painos. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 149–165.

Hurtig, Johanna (2006) Lasten tieto sosiaalityön haasteena. Teoksessa: Merja Anis, Hannele Forsberg, Aino Ritala-Koskinen & Maritta Törrönen (toim.) Lapset Ja Sosiaalityö: Kohtaamisia, Menetelmiä Ja Tiedon Uudelleenarviointia. Jyväskylä: PS-Kustannus, 167–194.

Hyvärinen, Sauli & Pösö, Tarja (2018) Johdanto. Teoksessa: Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) Lasten haastattelu lastensuojelussa. Jyväskylä: PS-kustannus, 7–28.

Hyytinen, Riitta (2013) Lapsen todellistuminen huumeperheen kuntoutuksessa. Teoksessa Marjatta Bardy & Tarja Heino (toim.) Lastensuojelun Ytimissä. 4., uudistettu painos. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 245–263.

Isola, Anna-Maria & Kaartinen, Heidi & Leeman, Lars & Lääperi, Raija & Schneider, Taina & Valtari, Salla & Keto-Tokoi, Anna (2017) Mitä osallisuus on? Osallisuuden viitekehystä rakentamassa. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Itäpuisto, Maritta (2005) Kokemuksia alkoholiongelmaisten vanhempien kanssa eletystä lapsuudesta. Childhood experiences of living with problem-drinking parents. Kuopio: Kuopion yliopisto.

Kestilä, Sointu (2016) Nuoreksi aikuiseksi epävakaassa kasvuympäristössä: Nuorten kokemuksia arjessa selviytymisestä ja kasvuolosuhteista lastensuojelulapsena. Oulu: Oulun yliopisto.

Kajava, Mirja (1997) Lapsen etu huostaanotto-prosessissa: Tutkimus Pakkahuostaanotoista. Oulu: Oulun yliopisto.

Kiili, Johanna (2006) Lasten osallistumisen voimavarat: Tutkimus ipanoiden osallistumisesta. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Kuusela, Aino-Maija & Lemponen, Sanna (2019) Positiivinen vuorovaikutus käyttöhäiriödiagnoosin saaneiden lasten perheterapiassa.

Laakso, Riitta (2019a) Lastensuojelun toistuvat sijoitukset ja monipaikkainen asuminen: Sijoitettujen nuorten näkökulma. Yhteiskuntapolitiikka 84(1), 4–15.

Laakso, Riitta (2019b) ”Ne näki musta” – Huostassa olevien lasten hyvinvointi ja sijaishuoltoon liittyvät kokemukset. Helsinki. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Muukkonen, Tiina (2013) Lapsen kohtaamis- ja prosessiosallisuus. Teoksessa Marjatta Bardy & Tarja Heino (toim.) Lastensuojelun Ytimissä. 4., uudistettu painos. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 165–175.

Ólafsdóttir, Jóna Margrét (2020) Addiction within families. The impact of substance use disorder on the family system. Rovaniemi: University of Lapland.

Orjasniemi, Tarja & Kurvinen, Anne (2017) Häpeän päivät, pelon yöt - Lapsuuskokemuksia päihdeperheessä. Janus sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkimuksen aikakauslehti 25(2), 127–143.

Petrelius, Päivi & Tulensalo, Hanna & Jaakola, Anne-Mari & Hietamäki, Johanna (2016) Lapsen elämäntilanteen ja tuen tarpeiden lapsikeskeinen, monitoimijainen arviointi: Tietoa lastensuojelun kehittämisen pohjaksi. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Shier, Harry (2001) Pathways to participation: openings, opportunities and obligations. *Children and Society* 15 (2), 107—117. DOI: 10.1002/CHI.617

Takala, Janne & Roine, Mira (2013) Nuorten kokemuksia aikuisten alkoholinkäytöstä. Teoksessa Katariina Warpenius, Marja Holmila & Christoffer Tigerstedt (toim.) *Alkoholi- ja päihdehaitat läheisille, muille ihmisille ja yhteiskunnalle*. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 24–35.

Toivonen, Virve & Pollari, Kirsi (2018) Lapsen haastattelu – osa lapsen oikeutta osallistua. Teoksessa: Sauli Hyvärinen & Tarja Pösö (toim.) *Lasten haastattelu lastensuojelussa*. Jyväskylä: PS-kustannus, 73–90.

Turja, Leena (2017) Lasten Osallisuus Varhaiskasvatuksessa. Teoksessa Eeva Hujala, Leena Turja & Alisa Alijoki (toim.) *Varhaiskasvatuksen Käsikirja. 4., uudistettu painos*. Jyväskylä: PS-Kustannus, e-kirja, ei sivunumerointia.

Yliruka, Laura & Petrelius, Päivi & Alho, Sirkka & Jaakola, Anne-Mari & Lunabba, Harry & Remes, Silja & Keränen, Saara & Teiro, Sanna & Terämä, Anne-Marie (2020) Osaaminen lastensuojelun sosiaalityössä. Esitys asiantuntijuutta tukevasta urapolkumallista. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

RAPORTIT, TILASTOT, TYÖPAPERIT JA MUUT LÄHTEET

Holmila, Marja & Ilva, Minna (2010) Näkymätön uhri vai pätevä toimija? Vanhempiensa päihteidenkäytöstä kärsivien lapsien mielipiteitä ja selviytymiskeinoja. Teoksessa Minna Roine, Minna Ilva, & Minna Takala (toim.) *Lapsuus päihteiden varjossa: Vanhempien päihteidenkäytöstä kärsivät lapset tutkimuksessa ja käytännön työssä*. Helsinki: A-klinikkasäätiö, 47–60.

Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna (2014) Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.

Suomen virallinen tilasto, SVT tilastoraportti: 28/2020. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos.

Lait ja sopimukset

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 812/2000.

Lapsen oikeuksien yleissopimus.

Lastensuojelulaki 417/2007.

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.

Suomen perustuslaki 731/1999.